

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVI

Уређивачки одбор

*др Даринка Гортан-Премж, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Катичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар
Младеновић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1980

JEDAN NEGRAMATIČNI REČENIČNI MODEL U SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

(Konstrukcija $V_{3\text{ sg } n} + se + O_4^1$)

1. Riječ će u ovom radu biti o rečeničnom tipu *kupa se djecu*, koji je u srpskohrvatskom jeziku prisutan, ali ne kao opšta crta i ne u jednakoj mjeri na cijelom prostoru gdje se javlja, — i koji gramatičkom normom nije obuhvaćen².

Na slovenskom jezičkom području ovaj rečenični model predstavlja jednu od mogućnosti realizovanja — u sveri a k t i v n o g³ roda — iskaza

¹ Simboli znače: V — glagol; 3 — 3 lice; sg — singular; n — neutrum; O — objekt; 4 — akuzativ.

² V.: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika* (za srednje škole), šesto popravljeno izdanje (i ranija izdanja), Zagreb, 1921, str. 206, t. 321; T. Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb, 1924, str. 130; *Naš jezik, knj. I* (1933), str. 283, t. 197; str. 284, t. 202; *Naš jezik, knj. II* (1934), str. 216, t. 186; I. Brabec — M. Hraste — S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, izd. Školska knjiga, Zagreb, 1952, str. 105; *O jeziku naših novina*, Jezik I, sv. 2 (1952), str. 50—51; Lj. J., *Čita se Senou ili čita se Senoa*, Jezik I, sv. 3 (1952), str. 90—91; Z. Vince, *O nepravilnoj upotrebi objekta u akuzativu u pasivnim rečenicama*, Jezik IV (1955-56), sv. 3, 93—96; *Jezični savjetnik s gramatikom*, uredio dr Slavko Pavešić, Zagreb, 1971, str. 252.

³ Pod *aktivnim* rodnom podrazumijevam takav odnos sintaksičkog i semantičkog plana iskaza u kome poziciju subjekta (rečeničnog podmeta) ne zauzima predmet radnje (objekt aktivne rečenice). Pri tome pozicija subjekta može biti zastupljena aktantom koji leksički reprezentuje semantički subjekt bilo kog tipa (agens, receptor, posesor, itd.) — ili može uopšte ne biti zastupljena (razne forme iskaza bez posebne leksičke reprezentacije agensa i sa raznim stepenima i razlozima njegove neidentifikovanosti). Ovakvo shvatanje aktiva nije opšte (o tome v.: K. Milošević, *Teorija glagolskog roda u slovenskim lingvističkim sredinama sedamdesetih godina, njeni odjeci na Varšavskom kongresu slavista* (1973) i *otvorena pitanja iz ove oblasti*, Radovi Odjeljenja za jezik Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, knj. I, Sarajevo, 1974, str. 195—196, t. 4.2.5.). Protiv izjednačavanja „bezagentnosti“, odnosno situacija sa uopštenim vršiocem, — sa pasivom načelno se izjašnjava, npr., F. Kopečný, *Zaklady česke skladby*, Praha, 1962, str. 119. i dalje. Konstrukciju o kojoj je riječ u ovom radu — kao *aktivnu* razmatraju još S Škerlj (*Bezlične povratne rečenice sa aktivnom konstrukcijom*, Beličev zbornik, Beograd, 1937, str. 418. i dalje), zatim autorski kolektiv Z. Klemensiewicz — T. Lehr-Splawiński — S. Urbańczyk (*Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa, 1964, str. 434). I M. Ivić se o ovoj konstrukciji, u skladu sa uobičajenom poljskom praksom, izjašnjava kao o aktivnoj. Ona pri tom nultu formu agensa u ovoj konstrukciji ističe kao razliku prema rečenici zvanj *pasivna* (*On the Structure of the slavic simple Sentence*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics IX, 1965, str. 23).

sa uopšteno- ili neodredenoličnim agansom i neposrednim predmetom radnje izraženim direktnim objektom u akuzativu. Ostali modeli sa analognom upotrebom su, kao što je poznato, rečenice sa predikatom u formi 3. lica plurala (muškog roda⁴), zatim rečenice sa predikatskim dijelom u formi participa pasivnog u singularu i srednjem rodu⁵.

Ove mogućnosti slovenski jezici nejednako i neravnomjerno iskorištavaju. Pri tome, naravno, književni jezici ne obuhvataju sve što postoji u njihovoj dijalekatskoj osnovici. Mi ćemo se, kako smo već naznačili, zadržati na konstrukciji $V_{3\text{ sg n}} + se + O_4$ u srpskohrvatskom jeziku. Orijehtacije radi, kratko ćemo podsjetiti na stanje u drugim slovenskim jezicima.

2. Od slovenskih jezika posmatranu konstrukciju kao *regularno* gramatičko sredstvo ima poljski jezik. Npr.: *kiedy się zna autora*⁶. — *Stefana się chwali*. — *Mojego kolege goli się w domu*. — *Jego się chowa codzienie w tym pokoju*⁷. — *Jak się tylko sciemnialo, zapalilo się choinkę*. — *Z okna widziało się tłumy ludzi*. — *Jagnię się pasie*⁸. — *Buduje się domy*⁹. — *Goni go się po ciałym mieście*¹⁰. — *Tam się kupuje owoce*¹¹. — *Buduje się szkołę*¹².

Za lužičkosrpski primjer ovog tipa navodi De Bray: *Kradnylo je so kruch drjewa*¹³, — kao jednu od formi *passiva* u ovom jeziku.

2.1. Češki i slovački jezik, prema navodima Helene Křížkove, *nemaju* konstrukciju tipa *czyta się książkę*¹⁴. F. Kopečný navodi, međutim, kao u češkom jeziku rijetku pojavu, primjer: je třeba, *aby se delalo hudbu*¹⁵.

⁴ U glagolskim oblicima koji dopuštaju mogućnost razlikovanja roda.

⁵ Ovdje bi još donekle spadao i model sa glagolom u 3. licu sg. srednjeg roda bez elementa „se“: *odvelo ga, ubilo ga, pozvalo ga u vojsku*, — koji je u srpskohrvatskom dijalekatskog karaktera, a može da podrazumijeva kao ishodište akcijê i lice i nelice.

⁶ F. Mikloschich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien, 1883, str. 363.

⁷ S. I. Sjatkovskij, *Neopredelenno ličnye predložjenja v sovremennyh slavjanskich jazykach*, Slavjanskaja filologija, vyp. 5, Moskva, 1963, str. 267—298 i 283.

⁸ *Ibid.*, str. 284.

⁹ Anna Wierzbicka, *Czy istnieją zdania bezpodmiotowe*, Język polski XLVI (1966), sv. 1, str. 185.

¹⁰ Zuzanna Topolińska, *Miejsce i funkcja konstrukcji V 3 sg się w polskim systemie werbalnym*, Zbornik za filologiju i lingvistiku X (1967), str. 29.

¹¹ *Ibid.*, str. 30.

¹² *Ibid.*, str. 31. V. j. Aleksander Doros, *Verbalne konstrukcje bezosobowe w języku rosyjskim i polskim na tle innych języków słowiańskich*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, 1975, str. 76.

¹³ *Guide to the Slavonic Languages*, London—New York, str. 743. De Bray ovaj objekt smatra *dahim*. Ni u jednom od sljedeća dva gramatička udžbenika gornjolужиčkog književnog jezika nisam mogla pronaći analogne primjere: I. M. Ermakova, *Očerĳ grammatiki verchne-lužičkogo literaturnogo jazyka, Morfologija*, Moskva, 1973; H. Šewc-Schuster, *Gramatika hornjoserbskeje rěče, 2. zvjazk — Syntaksa*, Budyšin, 1976.

¹⁴ H. Křížková, *K tzv. neosobnímu pasívu v slovanských jazycích*, *Slavia* 31 (1962), str. 321. Isto ponavlja i Doros, *o.c.*, str. 76.

¹⁵ F. Kopečný, *Passivum, reflexivní forma slovesá a reflexivní sloveso*, *Studie a práce lingvistické* I, Praha, 1954, str. 227; *Základy české skladby*, Praha, 1962, str. 122. Treba dodati da F. Trávníček ne navodi ovaj tip rečenične konstrukcije za češki jezik ni u jednom od svoja dva gramatička udžbenika: *Mluvnice spisovné češtiny*, Praha, 1949; *Historická mluvnice česká 3 — Skladba*, Praha, 1956.

Iz ovih navoda jasno je da posmatrana konstrukcija u gramatičkom sistemu češkog književnog jezika nema značajnu ulogu, a o njenoj eventualnoj frekvenciji u kolokvijalnoj upotrebi ili u dijalektima, po ovome se ne može suditi, što ovom prilikom i nije neophodno.

2.2. Prisustvo ove konstrukcije u *ukrajinskom jeziku* konstatuju Miklošić (hde *ša vodu pilo*¹⁶) i A. Doros (*Ucziloš otut hurtom wrok na zawtra*¹⁷). Doros ovu konstrukciju u ukrajinskom pripisuje uticaju poljskog jezika i ističe da se ona javlja rijetko, i to pretežno kod pisaca koji potiču iz jugozapadnih dijelova Ukrajine. O normativnom statusu konstrukcije Doros se pri tom eksplicite ne izjašnjava. Ali, s obzirom da autor kao izvor svojih podataka navodi jedan udžbenik ukrajinskog jezika¹⁸, mogao bi se izvesti zaključak da se ova konstrukcija u ukrajinskom jeziku smatra gramatičnom. Ipak, ovakav zaključak ne slijedi obavezno iz autorovih navoda.

Isti autor i za *bjeloruski* i navodi ograničeno prisustvo ove konstrukcije, i to ograničenije nego u ukrajinskom, takođe kao rezultat uticaja poljskog jezika. Pri tome se ne poziva izričito na izvore i ne daje primjere¹⁹.

2.3. *Slovenački* jezik ima ovu konstrukciju (*Kmete se vidi na polji in se jih je videlo*²⁰. — Obesilo se ga je. — *Našega pastirja se sliši dve uri daleč*²¹ — i ona se, kao i u srpskohrvatskom nalazi izvan književnojezičke norme²².

2.4. Za ovaj tip rečenice Doros je iznio i jednu načelnu konstataciju, a ta je — da je on *produktivan samo u poljskom jeziku*²³. Ova konstatacija je, po svemu sudeći, ispravna u odnosu na jezike koje je Doros posmatrao. Ali nije provjereno da li ona važi i za one dijelove *zapadnojužnoslovenskog* jezičkog područja na kojima je ova konstrukcija prisutna (bez obzira na njen normativni status), a koje autor uopšte nije imao u vidu dajući generalnu ocjenu.

3. U *srpskohrvatskom* je konstrukcija $V_{3,sg,n} + se + O_4$, ukoliko se pojavljuje, pretežno forma *razgovornog* jezika, usmene riječi, zapravo sredstvo manje stroge i manje kontrolisane upotrebe jezika. *Frekvencija* njena javljanja, idući od (sjevero)zapada prema (jugo)istoku upadljivo opada, i to bez ujednačene postepenosti. U istočnoj sferi srpskohrvatskog jezika njena upotreba je neznatna, i to, rekli bismo, svedena na gradske sredine i određene (ograničene) leksičke kombinacije.

¹⁶ *Vergleichende Syntax . . .*, str. 363.

¹⁷ *O.c.*, str. 76.

¹⁸ *Kurs súčasnoj ukrajinskoj literaturnoj movy*, tom 2, Kyjiv, 1951.

¹⁹ Doros, *o.c.*, str. 76. — U jedinom gramatičkom udžbeniku bjeloruskog jezika koji mi je pri ruci i koji, istina, predstavlja samo školsku gramatiku, nema pomena o ovoj konstrukciji: U.K. Andronka, M. S. Jaünevič, *Belaruskaja mova*, 7—8 klasy, *Sintaksis i punktuacija*, Minsk, 1978.

²⁰ F. Mikloschich, *Vergleichende Syntax . . .*, str. 363.

²¹ S. Škerlj, *o.c.*, str. 417. Škerlj se, razmatrajući ovu konstrukciju u slovenačkom, poziva i na Miklošića.

²² Škerlj, *ibid.*, str. 417. i dalje.

²³ *O.c.*, str. 77.

U slavistici se, uglavnom u vezi sa gramatičkonormativnim procjenama, razmišljalo o *genezi* ove konstrukcije (koja nije opšteslovenska) i, pored *uticaja stranih jezika*²⁴, ukazivalo i na njenu moguću evolutivnu vezu sa drugim tipovima reflektivnih konstrukcija u slovenskim jezicima²⁵.

Mi smo sebi postavili zadatak *da detaljnije ispitamo eventualne jezičko-sistemne pretpostavke u srpskohrvatskom jeziku za nastanak ove konstrukcije*²⁶. Ovaj zadatak ćemo izvršiti ako utvrdimo:

1) *u kojoj mjeri postojeći, normativno prihvaćeni, rečeničnoparadigmatiski inventar srpskohrvatskog jezika funkcionalno zadovoljava nominativnu potrebu kojoj može da posluži ovaj rečenični model, — i*

2) *da li taj inventar pruža uslove za neposredni (prirodni) razvoj ovakve konstrukcije.*

4. U traženju odgovora na prvo postavljeno pitanje poći ćemo od semantičkog nivoa. Iskazi oblikovani po modelu o kome govorimo obuhvataju *informaciju o radnji tranzitivnog glagola i njenom neposrednom predmetu uz odsustvo eksplicitne informacije o vršiocu (ili vršiocima), koji se podrazumijeva (odnosno podrazumijevaju) kao neodređeno lice ili grupa lica.*

Ovakvu semantičku strukturu mogu u srpskohrvatskom jeziku predstaviti sljedeće forme proste rečenice:

1) sa predikatom u 3. licu *plurala muškog* roda, objektom u akuzativu i praznom sintaksičkom pozicijom subjekta:

$$V_3 \text{ pl } m + O_4$$

Npr.: *grade školu; popraviće put; podigli su most; i sl.*

2) sa kongruentnim subjektom (podmetom) koji leksički reprezentuje objekt radnje — i predikatom u jednoj od formi koje služe za izražavanje pasiva u srpskohrvatskom (i dr. slovenskim jezicima):

a) N_1 — (VF *biti* + part. pass.)

²⁴ *Na slovenački — talijanskog* (S. Škerlj, o.c., str. 417—418) i *na srpskohrvatski — nje-mačkog* (T. Maretić, *Jezični savjetnik*, str. 130; o.c., *Naš jezik II* (1934), str. 94) ili *tali-janskog* (Maretić, o.c., *Naš jezik II* (1934), str. 216).

²⁵ U srpskohrvatskom (T. Maretić, *Jezičke pouke* u *Našem jeziku I* (1933 str. 283. i 284.), slovenačkom (S. Škerlj, o.c., str. 418), poljskom (K. Wilczewska) *Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie*, Toruń, 1966, str. 153—154). M. Ivić, iznosi pretpostavku da je impersonalna rečenica sa akuzativom bližeg objekta u slovenskim jezicima izvedena od *pasivnog rečeničnog obrasca*, o.c., str. 24. Uopšte o vezi pasiva sa „bezličnošću“ u raznim jezicima v.: F. Mikloschich, *Subjectlose Sätze*, Wien, 1883, str. 56. i dalje; Jacob Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax*, Basel, 1950², str. 144. i dalje.

²⁶ Na tu mogućnost ukazao je već Maretić u svojim bilješkama u rubrici *Jezičke pouke* u *Našem jeziku I* (1933), na stranama 283. i 284.

Npr.: *sagrađena je škola; biće sagrađena škola; i sl.*

b) $N_1 - (VF + se)^{27}$

Npr.: *gradi se škola; (sa)gradiće se škola; i sl.*

Međutim, svaka od ovih konstrukcija, odnosno svaki od ova tri modela, ima i određena ograničenja u reprezentovanju semantičke strukture koju obavezno podrazumijeva model koji je predmet našeg razmatranja — $V_{3\text{sgn}} + se + O_4$.

4.1. Tako konstrukcija predstavljena pod 1) u srpskohrvatskom *ne podrazumijeva obavezno neodređenost (anonimnost) vršioca*. Naime, u srpskohrvatskom je sasvim normalno i obično da se subjekt (podmet) rečenice izostavlja ako se u kontekstu raspoznaje, tj. da se ne ponavlja ni u formi lične zamjenice. Zato sama forma 3. lica plurala *ne podrazumijeva* neodređenost subjekta, nego se, ukoliko kontekst, prvenstveno kongruencija, pruža takvu mogućnost, radnja povezuje sa određenim vršiocem, i to određenim množtvom lica. Tako je ova forma rečenice u srpskohrvatskom sintaksičkom sistemu, ipak, *dvoznačna*, i to s obzirom na tip agensa. Osim toga, već je konstatovano (Sjatkowsky²⁸, M. Ivić²⁹) da ova konstrukcija u srpskohrvatskom pripada prvenstveno *kolokvijalnoj* upotrebi jezika.

4.2. Zbog svega navedenog, kao glavno gramatičko sredstvo za izražavanje određene semantičke strukture svojstvene modelu $V_{3\text{sgn}} + se + O_4$ — ostaju konstrukcije navedene pod 2) — „*pasivna*“ i „*refleksivna*“.

4.2.1. Objema tim formama — i „*pasivnoj*“ i „*refleksivnoj*“ — svojstvena je u srpskohrvatskom jeziku, pored leksičke reprezentacije stvarnog *predmeta radnje* u poziciji sintaksičkog subjekta (podmeta), i mogućnost *anonimizacije agensa*, i to mogućnost koja se pod *nejednakim* uslovima ostvaruje u jednoj i drugoj od njih, a ni za jednu nije obavezna.

U prvoj, konstrukciji s participom pasivnim, ova mogućnost se u najvećem broju slučajeva i ostvaruje, a rijetki su slučajevi kad se agens pojavljuje u formi zavisnog padeža, npr.: *strijeljan je od okupatora (ili od strane okupatora)*.³⁰

U drugoj, konstrukciji sa refleksivnom komponentom, ostvarivanje ove mogućnosti u velikoj mjeri zavisi od kombinacije leksičko-semantičkih komponenata u poziciji subjekta i predikata rečenice i dijatezā koje ti elementi

²⁷ Ostale mogućnosti — sve bez komponente „*se*“ — specifične su i ograničene u upotrebi u srpskohrvatskom jeziku: 2. lice singulara, 1. lice plurala muškog roda, 3. lice singulara srednjeg roda. O tim i ostalim gramatičkim sredstvima i mogućnostima u slovenskim i drugim jezicima vidi opširnije: Jozef Zubaty, *Die „man“-Sätze* (Studie a články, sv. I, 1954, str. 437—476) — preštampano iz Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung XL, 1907, str. 479—520. Za srpskohrvatski jezik upor. i: K. Milošević, *Teorija glagolskog roda...*, str. 195. t. 4.2.5.

²⁸ *O.c.*, str. 273.

²⁹ *Kategorija „man“-Sätze u slovenskim jezicima*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. VII (1962—1963), str. 97.

³⁰ V. i: K. Milošević, *Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Književni jezik god. I (1972), sv. 3—4, t. 4.1.2.1.

podrazumijevaju ili dopuštaju. Upor. npr.: *gradi se most*; *očekuje se predsjednik*; — sa: *umiva se predsjednik*³¹.

Međutim, širina homonimskog raspona obiju ovih konstrukcija stavlja niz ograničenja njihovoj primjeni za reprezentaciju semantičke strukture karakteristične za iskaze tipa *kupa se djecu*. Njihova distribucija je, osim toga, i temporalno i vidski uslovljena (ograničena)³². Ako uporedimo samo tri iskaza izvedena na osnovu tri sinonimična modela: 1) *kupana su djeca*; 2) *kupaju se djeca*; 3) *kupa se djecu*; — lako ćemo uočiti da svaki od njih prenosi opšti smisao različit od smisla druga dva, i to:

a) *Prvi* (*kupana su djeca*), ako podmet korespondira sa semantičkim objektom, razlikuje se od *drugog* (*kupaju se djeca*) i po *temporalnom značenju*: prvi označava *prošlost*, a drugi *sadašnjost*; i po *broju i odnosu realnih (fizičkih) i semantičkih aktanata*: prvi pored *predmeta* (djeca) *podrazumijeva* i *vršioca* radnje fizički različitog od predmeta; drugi, u minimalnoj strukturi i u autonomnoj poziciji, *ne podrazumijeva predmet realno različit od vršioca* (djeca), što otvara mogućnost svođenja i na semantičkom planu na samo jednu aktantnu poziciju (u smislu: *djeca plivaju, igraju se (zabavljaju se) u vodi* i sl.).

b) *Prvi* (*kupana su djeca*), ako podmet korespondira sa semantičkim objektom, razlikuje se od *trećeg* (*kupa se djecu*) po *temporalnom značenju* — jer obilježava *prošlost*, a treći — *sadašnjost*.

c) *Drugi se* (*kupaju se djeca*) od *trećeg* (*kupa se djecu*) razlikuje po *aktantnom sastavu situacije*: drugi — u minimalnoj strukturi i u autonomnoj poziciji — *podrazumijeva samo je d n o g realnog aktanta* (*sa d v i j e mogućnosti semantičke korespondencije*: sa jednim aktantom — vršiocom, ili sa dva aktanta — vršiocom i predmetom istovremeno), a *treći podrazumijeva d v a realna aktanta kojima odgovaraju dva semantička aktanta*: *vršilac* (anoniman) i *predmet* (djeca).

Tako se *smisao trećeg primjera ne podrazumijeva obavezno ni u prvom ni u drugom*. Napominjem da ovom prilikom nisu predočene sve potencijalne smisaone razlike između analiziranih iskaza.

Na ograničenjima koja važe za „pasivnu“ i „refleksivnu“ konstrukciju u prenošenju smisla karakterističnog za impersonalnu rečenicu sa akuzativom bližeg objekta — zadržaćemo se u mjeri u kojoj su ta ograničenja relevantna za tumačenje pojave koja nam je ovdje u prvom planu, tj., sa ciljem da pokušamo utvrditi *da li je i koliko je, eventualno, srpskohrvatskom gramatičkom sistemu potrebna konstrukcija tipa $V_3 \text{ sg n} + se + O_4$* .

³¹ Detaljnije o ovome: *ibid.*, t. 4.1.1.2. i 4.1.1.2.1.; K. Milošević: *Jedan sintaksički model srpskohrvatske proste rečenice i njegove realizacije*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane — 7, izd. Međunarodni slavistički centar Srbije, Beograd, 1977 (u štampi): *Forma predikata i semantički tip rečenice* (Referat na VIII međunarodnom kongresu slavista), Književni jezik, god. VII (1978), sv. 4, t. 2.1.4.

³² O ograničenjima raznih vrsta v.: K. Milošević, *Neki aspekti...*, t. 4.1.1.1.2, 4.1.2.2.1, 4.1.2.2.2, 4.1.2.2.3, 4.1.3.1.1, 4.1.3.1.3, 4.1.3.2.1, 4.2.1. i 4.2.2.

4.2.1.1. Poznato je da u srpskohrvatskom konstrukcija VF (*biti*)_{praes}³³ + *part. pass.* znači *pasiv perfekta* ili *kopulativno-odjektivni* („imenski“) *predikat u prezentu*.

Pasiv perfekta označava ova konstrukcija kad je *part. pass. glagolski* upotrijebljen i predstavlja morfološku i kategorijalnu komponentu *pasivne forme glagolskog oblika perfekta*.

Primjeri: Ta dva kuršuma iz pomrčine *ispaljena su* na njega ... (VS^{33a} II 48). — Zaboravili ste da *sam* nezakonito *penzionisan* posle pobeđe nad Turskom i Bugarskom (VS II 170). — Na Dubovima sinoć *je ranjen* u ruku Danilo Istorija (VS II 403). — ... i poslednji razbijeni neprijateljski delovi *proterani su* preko Drine i Save ... (VS II 451). — itd.

„Imenski predikat“ (cop + Lex) označava ova konstrukcija u slučajevima kad particip pasivni u njoj vrši funkciju *pridjeva* (adjektiva), tj. pokazuje stanje kao rezultat radnje, osobinu predmeta nastalu realizovanjem radnje, zbivanja i sl. — i ima temporalno značenje *prezenta*.

Primjeri: I Maljenski odred *je* u strahovitoj krizi. *Zavejan*, bez hrane (VS II —). — Vidite li, svoj trojici *su iscepane* cokule (VS II 209). — Lice mu *je* modrikasto, *sledeno* (VS II 304). — itd.

4.2.1.1.1. Međutim, kako konstrukcija sa glagolom *biti u prezentu* (i participom pasivnim), ukoliko ne predstavlja *pasiv perfekta*, u srpskohrvatskom obilježava „imenski“ *predikat prezenta*, to se u ovom jeziku u pravilu „*dinamički*“ *pasiv s vremenskim obilježjem aktuelnesadašnjosti* i ne može izraziti konstrukcijom s participom (srpskohrvatski nema particip pasivni prezenta). Izuzetak u izvjesnom smislu čine samo ove konstrukcije s jednom određenom klasom glagola u participu³⁴.

Zato za *pravi* („*dinamički*“) *pasiv* sa temporalnim značenjem *sadašnjosti ostaje jedino konstrukcija sa refleksivnom komponentom*: *kuća se gradi, voće se bere, livade se kose, knjige se izdaju*; — i sl., ali ne „*kuća je građena*“ — u smislu „*sada je neko gradi*“ — i sl.

4.2.1.2. Poznato je, međutim, da određene leksičkosemantičke kombinacije imenice (u poziciji kongruentnog subjekta — podmeta) i tranzitivnog glagola (u poziciji predikata) — u rečeničnoj konstrukciji sa *refleksivnom* komponentom ne podrazumijevaju obavezno pasivno značenje, tj. korelaciju *subjekta rečenice* sa *objektom radnje* (semantičkim objektom), odnosno pasivnu dijatezu, — nego omogućavaju razne druge dijateze³⁵. Tako se u identičnoj formi iskaza ostvaruju, pored *kuća se gradi*, i sljedeći slučajevi:

³³ Zbog složenosti problema uzimam konstrukciju sa samo jednom temporalnom formom pomoćnog glagola. Pojava se, međutim, analogno manifestuje i sa drugim temporalnim formama pomoćnog glagola.

^{33a} Dobrica Ćosić, *Vreme smrti*, knj. II, Beograd, 1972.

³⁴ V.: K. Milošević, *Uloga imperfektivnog vida i nekih drugih elemenata glagolskog značenja u semantičkom konstituisanju i interpretaciji jednog tipa predikata*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XVII/1 (1974), naročito poglavlje 5.

³⁵ V.: K. Milošević, *Jedan sintaksički model* ...

on se hvali; on se kompromituje; on se vrijeđa; on se ubija; on se ne može savladati; on se obavještava; lopta se odbija; — i mnoge druge analogne leksičko-gramatičke konstelacije u kojima se subjekt rečenice (podmet) u minimalnoj konstrukciji i autonomnoj poziciji prvenstveno shvata kao *agens* (primjeri sa ličnom zamjenicom) ili *kvaziagens* (lopta), a za eventualnu korelaciju podmeta sa semantičkim objektom (pacijensom i sl.) i, naročito, eliminaciju korelacije sa agensom — mora postojati jasna i posebna *kontekstualna indikacija*, nrp.: *ovakvom našom izjavom kompromituje se on, koji to ničim nije zaslužio.*

Već u samoj činjenici da je često, možda i najčešće, potrebna *d o d a t n a i n f o r m a c i j a* da bi se identifikovao semantički korelat podmeta, tj. odredio opšti smisao veze subjekta i predikata rečenice — očituje se u nekoj mjeri *manjkavost refleksivne konstrukcije kao morfološko-sintaskičkog reprezentanta anonimizacije agensa u dvočlanom modelu srpskohrvatske proste rečenice.*

4.2.1.3. Ovo što je predočeno u dva prethodna paragrafa (4.2.1.1 i 4.2.1.2.) predstavlja *gramatičkofunkcionalni prostor* u kome se ispoljava izvesna *n e m o ć* pasivnih konstrukcija srpskohrvatskog jezika u reprezentovanju predikativne strukture sa aktantnim sastavom: neodređenolični ili uopštenolični *agens* i *predmet* radnje.

*Činjenica da je u konstrukciji s participom pasivnim tranzitivnih glagola u srpskohrvatskom tako reći nemoguća kombinacija temporalnog značenja aktuelne sadašnjosti sa dinamičkom predstavom glagolskog sadržaja³⁶, a u konstrukciji s refleksivnom komponentom istovremeno neobavezna korelacija podmeta sa semantičkim objektom³⁷ — predstavlja slabo mjesto, izvjestan vakuum u gramatičkom sistemu srpskohrvatskog jezika — koji može da otvori vrata nekom novom gramatičkom rješenju za predstavljanje aktantne strukture a n o n i m n i a g e n s — p a c i j e n s u iskazu sa temporalnim značenjem s a d a š n j o s t i. U taj prostor se, gledano čisto teorijski, mogla infiltrirati konstrukcija kojom se bavimo u ovom radu. Upor. parove iskaza: *on se vrijeđa — njega se vrijeđa; on se hvali — njega se hvali; on se kompromituje — njega s kompromituje; ja se pitam — mene se pita; i sl.* Ovim, naravno, ne tvrdimo da je ovo jedino moguće rješenje i da je srpskohrvatskom jeziku neophodna konstrukcija $V_{3,sg,n} + se + O_4$, nego samo ukazujemo na jedan od mogućih puteva prodiranja ove konstrukcije u gramatički sistem srpskohrvatskog jezika.*

5. D r u g o je pitanje koje smo sebi postavili u ovom radu — i koje se već postavljalo u vezi sa ovom konstrukcijom, ne samo u serbokroatistici nego i šire u slavistici³⁸ — pitanje samog *n a s t a n k a* konstrukcije $V_{3,sg,n} + se + se + O_4$, tj. koliko su postojeći tipovi rečeničnih konstrukcija srpskohrvatskog jezika mogli predstavljati bazu za *autohtoni* nastanak ovakve rečenične

³⁶ V.: K. Milošević, *Neki aspekti...*, t. 4.1.1.1.2; *Uloga imperfektivnog vida...*

³⁷ Upor. mogućnosti korelacije podmeta sa raznim semantičkim aktantima (rolama) u primjerima: *Marko se brije, Marko se bije, Marko se kažnjava, žica se savija*, itd.

³⁸ V. bilj. br. 25.

konstrukcije. Osnovne jezičke pretpostavke za eventualni prirodni nastanak ove konstrukcije u slovenskim jezicima već su signalizovane — i za srpskohrvatski i za neke druge slovenske jezike³⁹.

5.1. Mogućnost za eventualni prirodni (samostalni) razvoj ove konstrukcije u srpskohrvatskom ja ovako vidim:

5.1.1. Srpskohrvatska p a s i v n a rečenica tipa *gradi se put*, sa aktantnom strukturom: *anonimni agens — pacijens, asocijativno je povezana sa d v a od nje različita sintaksička modela srpskohrvatske proste rečenice*, i to:

1) sa aktivnom rečenicom sa *jednočlanim glagolskim jezgrom i neodređenoličnim (ili uopštenoličnim) vršiocem*, model $V_{3\text{sg}n} + se$ (*priča se mnogo o tome; živi se dobro; malo se radi; ovdje se slabo spava*), i to na d v a plana:

a) *gramatičkokonstitutivnom*: „se“ ni u jednom slučaju ne pripada leksičkoj formi glagola, nego je gramatički (sintaksički) formant rečenice. Osim toga, u *trećem licu*, koje je za neodređenoličnu rečenicu obavezno, dolazi upravo najveća masa pasivnih rečenica — pa i to stvara utisak o bliskosti ovih modela.

b) *sintaksičkosemantičkom*: u oba slučaja izostaje leksička reprezentacija agensa u određenoj sintaksičkoj poziciji (upor.: *gradi se put* i *mного se gradi*), tj. on ostaje anonimn.

2) sa *aktivnom rečenicom sa neodređenoličnim vršiocem i objektom* u akuzativu — tipa *grade put* — takođe je asocijativno povezana refleksivno-pasivna rečenica, i to:

a) *semantički*: aktantna struktura im je globalno identična: anonimni agens — pacijens;

b) *morfološki*: forma sintaksičkog subjekta a semantičkog objekta pasivne rečenice — p u t identična je formi akuzativa bližeg objekta u aktivnoj rečenici *grade p u t* (upor. *gradi se put* i *grade put*).

5.1.2. Ovakav *asocijativni duplicitet* može da se ostvaruje u velikom, možda pretežnom, broju iskaza ovoga tipa sa supstantivnim konstituentom u *singularu*, jer to uslovljava sinkretizam padežnih formi nominativa i akuzativa u nekoliko veoma frekventnih tipova imeničke deklinacije.

Tako se u supstantivnom dijelu minimalne strukture ne može na nivou iskaza očitovati razlika između sintaksičkih modela $N_1 - (VF + se)$ i $V_{3\text{sg}n} + se + N_4 (= O_4)$ u onim slučajevima gdje je supstantivni element reprezentovan sljedećim deklinacionim tipovima:

1) imenice muškog roda sa semantičkim obilježjem „*neživo*“: *gradi se put* (*most, tunel, hotel, klub*, i sl.); *vidi se grad* (*brod, brijeg, snijeg, zid*, i sl.); *čuje se zvižduk* (*jauk, glas, cvrkut, topot* i sl.); *osjeća se miris* (*bol, strah*, i sl.);

2) *sve imenice srednjeg roda*: *grdadi se obdanište* (*igralište, liječilište*, i sl.); *vidi se sunce* (*more, nebo, granje, selo, brdo*, i sl.); *čuje se zujanje* (*zapomaganje, lupanje*, i sl.);

3) *imenice ženskog roda s konsonantskim završetkom*: *stvara se zavist*; *liječi se bolest*; *prevlađuje se slabost*; *uspostavlja se vlast*; i sl.

³⁹ V. bilj. br. 25.

5.1.3. U svim citiranim primjerima *pasivnih* rečenica podudara se (u singularu) forma *podmeta* (nominativ) sa formom *objekta* (akuzativ) *aktivne* impersonalne rečenice tipa $V_{3, sg, n} + se + O_4$. Pri tome se u nekim temporalnim formama singulara istovremeno ostvaruje i *identična forma glagolskog centra* u oba posmatrana modela, i to, pored *prezenta*, koji je *glavna sfera* upotrebe refleksivne forme pasiva, još u *futuru I-om* (*gradiće se put*, i sl.). U načelu ovo važi i za *aorist* i *imperfekt*, mada u prikupljenoj građi nemam primjera sa tim glagolskim oblicima.

Ako je semantički objekt (pacijens ili kakav drugi) leksički reprezentovan imenicom *srednjeg roda u singularu*, identičnost realizacije *glagolskog jezgra* u naša *d v a* sintaksička tipa rečenice proteže se i na sve ostale složene glagolske oblike (s glagolskim pridjevom radnim kao elementom morfološke strukture) koji mogu imati pasiv, npr.: pored *vidi se sunce*, *vidjeće se sunce*, *vidje se sunce*, *viđase se sunce*, još i *vidjelo se sunce*, *bilo se viđjelo sunce*, kad se *bude viđjelo sunce*, *viđjelo bi se sunce*.

5.1.4. Tako se praktično u velikom broju svojih realizacija refleksivno-pasivna rečenica srpskohrvatskog jezika po formi podudra sa tipom $V_{3, sg, n} + se + O_4$ jezika koji imaju taj tip rečenice. *Sinkretizam padežnih formi u nekim deklinacionim tipovima uslovljava u singularu identičnu realizaciju d v a j u raznih rečeničnih modela sa identičnom aktantnom strukturom.*

5.1.5. Na osnovu ovakvih slučajeva, u kojima se i *kongruencija* (subjekt^a i predikata) i *rekcija* (predikata i objekta) ostvaruju u identičnoj formi — i koji su kod refleksivnopasivnih rečenica srpskohrvatskog jezika, možda, i najbrojniji (njihova znatna rasprostranjenost predodređena je gramatičkim sistemom srpskohrvatskog jezika), moglo bi se pretpostaviti da je dolazilo do *narušavanja gramatičkog identiteta pasivne konstrukcije* ($N_1 - VF_{trans} + se$). Put tog narušavanja mogao je biti sljedeći. Zahvaljujući sinkretizmu padežnih oblika nominativa i akuzativa, *sekundarna* (indirektna) reprezentacija semantičkog objekta — u *nominativu subjekta pasivne rečenice* (*put se gradi*) — počela se poimati kao *primarna* (direktna) — u *akuzativu objekta neodređenolične aktivne rečenice* (*gradi se put — gradilo se put*). Uspostavljanju ovakvog odnosa mogao je doprinijeti regularni odnos u paru *gradi se mnogo — gradilo se mnogo*.

To bi bile *teorijske pretpostavke* o mogućnosti nastanka ove konstrukcije u samom srpskohrvatskom jeziku, tj. o njenoj samoniklosti.

6. U dosadašnjem izlaganju pokazali smo da u gramatičkom sistemu srpskohrvatskog jezika postoji izvjestan, dosta uzak, prostor u kome rečenične konstrukcije koje regularno i pretežno služe za označavanje semantičke strukture $An - V - Pt$ ⁴⁰ ne mogu uvijek u minimalnom kontekstu uspješno obaviti svoju nominativnu funkciju, bilo zbog prvenstveno morfoloških ograničenja (pasivna sa participom, v. tačku 4.2.1.1.), bilo zbog nastajanja homonimskih konflikata (refleksivnopasivna, v. tačku 4.2.1.2.).

Vidjeli smo i da postojeći rečenični modeli srpskohrvatskog (i drugih slovenskih jezika) predstavljaju bazu iz koje bi, eventualno, mogla — konta-

⁴⁰ *An* je simbol za *anonimni agens*, a *Pt* — za *pacijens*.

minacijom dva različita modela — nastati konstrukcija $V_3 \text{sg n} + O_4$ (t. 5. i dalje). Pri tome se nismo izjašnjavali o tome da li je ovakav razvojni put nužan i neophodan.

Na kraju ćemo baciti pogled i na *stvarno stanje* u upotrebi impersonalne aktivne rečenice sa akuzativom direktnog objekta u srpskohrvatskom jeziku, na osnovu koga bi se, eventualno, mogao tražiti odgovor na pitanje da li je ova konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku *samonikla*.

6.1. P o j e d i n a č n i slučajevi primjene konstrukcije o kojoj govorimo mogu se zapaziti na širokom prostoru srpskohrvatskog jezika. Pri tome prednjače iskazi sa glagolom *pitati* kao predikatom. Tako je, npr.: da se *mene* pitalo . . . ; kad (ako) bi se *mene* pitalo; — veoma obično, pored zapadnih, i na istočnijim područjima srpskohrvatskog jezika, naravno — u kolokvijalnoj upotrebi. Kad se ima u vidu da „ja se pitam“ u prvom redu znači „ja odlučujem“, „ja sam gospodar“ (upor.: *ovdje se ja pitam*), onda je jasno što se pribjegava drugoj formi rečenice kad se referiše o stvarnom traženju odgovora, savjeta, dopuštenja.

6.2. Š i r a primjena konstrukcije koju posmatramo karakteristična je za zapadnija područja srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) jezika. Centralno područje, po prirodi stvari, pokazuje neko prelazno stanje.

Tako je upotreba modela $V_3 \text{sg n} + O_4$ u situacijama gdje nema nikakvih smetnji za primjenu neke od dviju (ili bilo koje od njih) tzv. pasivnih konstrukcija srpskohrvatskog jezika — prvenstveno vezana za zapadne sfere srpskohrvatskog jezičkog područja.

Razne situacije u kojima se javlja naša konstrukcija izgledale bi ovako:

6.2.1. *Slučajevi kada primjena refleksivnopasivne konstrukcije* (sa leksičkom reprezentacijom objekta u pozicij kongruentnog subjekta) *ne bi unosila nikakvu dvosmislenost*, tj. kada bi korelacija subjekta rečenice sa objektom radnje bila jasna. To su obično situacije kad je semantički objekat (predmet radnje) obilježen kao „*neživo*“.

Primjeri:

1) *S tim u vezi navodi se podatke* (= s tim u vezi *navode se podaci*); 2) *Ljepotu se može vidjeti svuda* (= *ljepota se može vidjeti svuda*); 3) *Ne može se otvoriti vrata* (= *ne mogu se otvoriti vrata*); 4) *Masu stvari ostaje da se razmotri* (= *masa stvari ostaje da se razmotri*); 5) *Umogućava ih* (luke, — prim. K. M.) *se* (= *umogućavaju se one* (luke)); 6) *Ne bi se smjelo povećavati prodajne cijene* (= *ne bi se smjele povećavati . . . cijene*); 7) *Proširivalo se repertoar* (= *proširivao se repertoar*⁴¹); 8) *Ali uistinu pohlepnost, ambicija — i tako dalje su oblici umobolnosti, iako ih se obično ne smatra bolešću* (= . . . iako se obično *ne smatraju bolešću*), — Erich Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb, 1976, tom 2, str. 170, citat iz Spinozine *Etike* (prevod).

⁴¹ Slučajevi 6) i 7) u formi u kojoj su dati mogu podrazumijevati izvjesnu suptilnu razliku u odnosu na formu sa semantičkim objektom u poziciji kongruentnog subjekta, i to takvu da se u *pasivnoj* konstrukciji podrazumijeva, otprilike, sama *pojava* da cijene *skaču* ili da repertoar *raste*, apstrahujući činjenicu da je to rezultat nekog svjesnog djelovanja.

6.2.2. *Slučajevi kada bi u refleksivnoj formi sa kongruentnim subjektom bila prisutna dvosmislenost:*

6.2.2.1. Kad je objekat semantički obilježen kao „*živo*“, često refleksivna forma pasiva može da, osim objekatske, podrazumijeva i *druge dijateze podmeta*, tj. — realni korelat podmeta uglavnom ne mora biti jedino objekat. Tu se radi prvenstveno o slučajevima kad, pored pasiva, može da se podrazumijeva i *aktiv* sa predikatom izraženim glagolskom leksemom čijoj *leksičkoj formi pripada* elemenat „*se*“.

Primjeri:

1) *Sad se nas pita* (upor.: *sad se mi pitamo*); 2) *Publiku se ne može odvojiti* od mišljenja stručnjaka (upor.: *publika se ne može odvojiti* od mišljenja stručnjaka); 3) *Njih se više ne može prevariti* (upor.: oni se više ne mogu prevariti); 4) *Ja sam bil protiv toga da se Bakrana prebaci iz zatvora*⁴² (upor.: . . . *da se Bakran prebaci iz zatvora*); 5) *Želi se prisiliti Arape* (upor.: *žele se prisiliti Arapi*; ili: *Arapi žele da se prisile*); 6) . . . *budući da ne vodimo bitke za svoj život, nas se ne uzima dovoljno ozbiljno* (upor.: . . . *mi se ne uzimamo . . . ozbiljno*), — odgovor glumca R. Šerbedžije na pitanje novinara, NIN 1465, str. 32.

Iako refleksivna forma pasiva pri autonomnoj upotrebi iskaza ne prenosi jasno smisao citiranih primjera u formi impersonalne rečenice sa direktnim objektom — *to ne znači da je* posljednja konstrukcija u navedenim slučajevima *nezaobilazna*. Upor. i druga moguća rješenja za iste slučajeve:

1) *Sad se od nas traži odgovor (mišljenje, rješenje, odluka i sl.)*. — 2) *Publiku nije moguće odvojiti od mišljenja stručnjaka; Publiku ne treba (nije ispravno) odvajati od mišljenja stručnjaka* (glagol *moći* u izvornom primjeru može se shvatiti na dva načina). — 3) *Oni više ne mogu biti prevareni; Njih više nije moguće prevariti; Njih niko više ne može prevariti*; itd. — 4) *Ja sam bio protiv toga da Bakran bude prebačen iz zatvora*. — 5) *Želi se da Arapi budu prisiljeni (silom natjerani, i sl.)*. — 6) . . . *nas niko ne uzima dovoljno ozbiljno*.

U vezi sa onim što se podrazumijeva u širem kontekstu — realizacija ovih iskaza mogla bi sigurno biti i drukčija i slobodnija, a u širem kontekstu isti iskazi ni u formi refleksivnog pasiva ne bi morali biti dvosmisleni.

6.2.2.2. Kada je objekat „*živo*“ i kada glagol dopušta više od jedne dijateze kongruentnog subjekta pasivne rečenice, često *se*, ipak, *već u užem kontekstu* (u okviru jednog iskaza) *aktuelni smisao razjašnjava*, pa ni refleksivna forma pasiva ne bi unosila nejasnoće:

Primjeri:

1) *Samo u Kini se može vidjeti gluhojeme* (upor.: *samo u Kini se mogu vidjeti gluhojeme*). — 2) Cijelo pitanje *da li se Hitlera može smatrati bolesnim* pritiješnjeno je poteškoćama . . . (Fromm, tom 2, str. 243) (upor.: *cijelo pitanje da li se Hitler može smatrati bolesnim . . .*). — 3) *Obično ih* (osobe —

⁴² Primjer je iz dramskog programa Zagrebačke televizije.

prim. K. M.) *se može prepoznati* po živosti i uzbuđenju koje ih spopada kada govore o bolesti . . . (From, tom 1, str. 154) (upor.: *obično se mogu prepoznati po živosti . . .*).

6.2.3. Većina citiranih primjera potiče sa zapadnijeg dijela srpskohrvatske jezičke teritorije, pretežno iz programa Televizije Zagreb, i to uglavnom iz televizijskih *razgovora*. Samo nekoliko primjera je iz štampanog teksta, i to prevoda, što, naravno, ne znači da je ova pojava u pisanom govoru prisutna samo u prevodima, iako nije isključeno da je u njima frekventnija. Ovakva situacija *globalno* odgovara stanju koje je svojevremeno, prije više od pola stoljeća, Tomo Maretić konstatovao. Stvarni odnos između današnjeg i ranijeg stanja u manifestovanju ove pojave ne bi bilo moguće ovom prilikom utvrditi, jer ni za jedno ni za drugo ne postoje potrebni podaci. Kad se radi o štampanim stvarima, treba reći i to da ne samo da se o rasprostranjenosti i relativnoj frekvenciji ove konstrukcije ne može govoriti bez obimne ekscerp-cije iz korpusa koji bi reprezentovao sve domene upotrebe jezika, nego i da bi — kad bi i postojali potrebni podaci o činjeničnom stanju — ostalo otvoreno pitanje obima lektorskih intervencija, jer u njima često ima i proizvoljnosti⁴⁸. Iako istraživanje tih odnosa i pojava nije zadatak ovog mog razmatranja, koje je prvenstveno teorijski orijentisano, ipak želim istaći da bi utvrđivanje prvih tragova i obima i karaktera manifestovanja modela impersonalne rečeni-ce sa direktnim objektom — u prostornim i vremenskim ordinatama na srpskohrvatskom jezičkom području — pored kompletnijeg sagledavanja ove pojave u srpskohrvatskom, omogućilo i provjeru pretpostavki o njenoj genezi u slovenskim jezicima uopšte — uključujući i onu koju ću iznijeti u daljem izlaganju.

7. Na kraju ćemo se zadržati na *pitanju p o s t a n k a* impersonalne rečeni-ce sa akuzativom bližeg objekta. Kad se razmišlja o *g e n e z i* ove konstruk-cije u *s r p s k o h r v a t s k o m*, tj., kada se nastoji utvrditi da li je za njen postanak bio presudan *strani* uticaj ili je ona produkt *prirodnog razvoja* određenog jezičkog sistema — mislim da se *moraju i s t o v r e m e n o* imati u vidu *d v i j e* sljedeće činjenice:

1) Izvjesne jezičkosistemne pretpostavke za postanak ove konstrukcije (koje smo već predočili, — poglavlje 5) imali su i danas imaju svi slovenski jezici u čijem gramatičkom sistemu postoje određeni padežni sinkretizmi, pa, ipak, te pretpostavke oni *nisu jednako iskoristili*.

2) Rečenični model koji razmatramo pojavio se, a naročito uzeo više maha, na *z a p a d n i j i m* rubovima slovenskih jezičkih prostora — u *poljskom, slovenačkom, zapadnijim dijelovima srpskohrvatskog*. Pri tome je, prema podacima iz literature koju sam konsultovala, u poljskom ovaj model najstabilniji — i po produktivnosti, i po normativnom statusu, i po relativnoj frekvenciji u domenu sinonimskih konstrukcija.

Uporedno odmjerenje ovih dviju činjenica nameće sasvim određenu pretpostavku o ulozi stranog jezika. Naime, izgleda, bar što se srpskohrvat-

⁴⁸ V. napis pod naslovom *Čita se Šenou ili čita se Šenoa* u rubrici *Pitanja i odgovori* u časopisu *Jezik I* (1952), str. 90—91.

skog i slovenačkog tiče, da je pod uticajem tuđeg jezika *jedna mogućnost u jezičkom sistemu (kontaminacija dvaju modela: gradi se put (selo) — gradi se → gradio se put; gradilo se selo — gradilo se → gradilo se put)*, koja je mogla ostati — kao i mnoge druge — neiskorištena, — *realizovana*.

Za ovakav razvoj situacije bio je potreban dugotrajniji kontakt sa stranim jezikom (u ovom slučaju njemačkim⁴⁴), i to u takvim društvenim okolnostima koje su podrazumijevale pojavu bilingvizma. Već sam bilingvizam pogoduje jezičkoj interferenciji, a prestižna pozicija stranog jezika odredila je i pravac toga uticaja.

Vjerovatno su sličnom linijom razmišljanja izgrađivali svoja gledišta i drugi jugoslovenski, prvenstveno hrvatski, lingvisti koji su se u više mahova negativno izjašnjavali o gramatičnosti posmatranog tipa sintaksički impersonalne rečenice sa objektom u akuzativu⁴⁵.

8. Teško bi bilo prognozirati dalju sudbinu ove pojave u srpskohrvatskom jeziku. Današnje stanje, a, naročito, geografska rasprostranjenost ovog rečeničnog modela u slovenskom jezičkom svijetu, ne upućuju na pretpostavku da poljska jezička situacija u pogledu posmatrane pojave signalizira razvojnu liniju koju će slijediti ostali slovenski jezici. Tako, npr., ova konstrukcija u srpskohrvatskom, u kome je svojstvena prvenstveno kolokvijalnoj⁴⁶ upotrebi, u kojoj je sintaksička nesređenost, uključujući i kontaminaciju sintaksičkih modela, obična i česta pojava i teško iz te sfere prodire u standardnojezičku normu, — može i da ostane u toj sferi ne smanjujući se po obimu upotrebe u regijama gdje je već uzela određenog maha⁴⁷.

Na ovom mjestu treba istaći još jedno, a to je da mogućnost pojave i ustaljivanja posmatrane rečenične konstrukcije u slovenskim jezicima ne zavisi samo od njenog odnosa prema refleksivnom i pasivnom (sa participom) dvočlanom rečeničnom modelu — nego i od svih drugih (o kojima se u ovom radu nije sistematski izlagalo) načina i mogućnosti da se *uopšte* ili *u određenim situacijama* (tj., tekstualnim konstelacijama) izrazi *semantička*

⁴⁴ Pojavu ove konstrukcije u Dubrovniku Maretić povezuje, pored njemačkog, i sa talijanskim uticajem, Naš jezik II (1934), str. 216, t. 186. S. Škerlj (*o.c.*, str. 417—418) navodi cio niz slovenačkih autora koji su ovakvu konstrukciju u slovenačkom tumačili uticajem talijanskog jezika i protivili se njenoj upotrebi.

⁴⁵ V. bilj. br. 2.

⁴⁶ Ako je ispravna naša pretpostavka da je za nastanak i, naročito, širu upotrebu, modela $V_3 \text{ ag } n + se + O_4$ u srpskohrvatskom bio presudan uticaj njemačkog jezika, onda bi s tim mogla biti u vezi i činjenica da se ova konstrukcija prvenstveno orijentisala na *kolokvijalnu* upotrebu. Naime, izvorni govornici njemačkog jezika, iz čije perspektive se prvenstveno model *gradi se put* mogao shvatiti kao impersonalna (*besubjektna* rečenica), srpskohrvatskim su se, vjerovatno pretežnije (a mnogi isključivo) služili u *usmenom* nego u *pismenom* izražavanju. Samim tim je kolokvijalna upotreba jezika bila područje na koje su oni prvenstveno imali mogućnost da vrše neki uticaj. Ne treba gubiti iz vida ni to da su kod obrazovanih predstavnika srpskohrvatskog jezika ovladavanje njemačkim i dugotrajna kontinuirana upotreba ovog jezika mogli poremetiti osjećaj za neke gramatičke kategorije maternjeg jezika.

⁴⁷ Manje realno bi bilo očekivati da će ova konstrukcija iščeznuti iz srpskohrvatskog jezika.

struktura svojstvena impersonalnoj formi rečenice sa objektom u akuzativu. A te mogućnosti *nisu* u svim slovenskim jezicima *jednake*, što znači da ni kompletna baza koja uslovljava budući razvoj rečeničnoparadigmatskog inventara nije identična za sve slovenske jezike⁴⁸. Tako, npr., srpskohrvatski predstavlja pogodnije tle za prodiranje konstrukcije $V_3 \text{ „sg“ } n + se + O_4$ nego ruski — jer u srpskohrvatskom 3. lice plurala (muškog roda) *nije standardno* sintaksičko sredstvo za reprezentovanje neodređenoličnog (odnosno, uopštenoličnog) vršioca, a u ruskom jest. Istovremeno refleksivno-pasivna rečenična konstrukcija (model $N_1 - (VF + se)$) u ruskom nije lišena mogućnosti leksičke reprezentacije agensa (u zavisnom padežu) kao ta konstrukcija u srpskohrvatskom, pa u sistemu nije ni obilježena kao neodređenolična, što u srpskohrvatskom jeste ukoliko je pasivna (ali pasiv je *samo jedno* od značenja koja se u ovoj formi ostvaruju).

Uza sve rečeno, pasivni rečenični model i impersonalni sa bližim objektom (a isto tako i njihovi sinonimi) — predstavljaju *dva različita tipa dubinske hijerarhizacije aktanata*, a isto tako se razlikuju i kao instrumenti *površinske hijerarhizacije*⁴⁹ — perspektivizacije kazivanja te su im, samim tim, različite i mogućnosti uključivanja u tekst, sudjelovanja u *usmjeravanju* informativnog sadržaja, što je sve od značaja za njihovu perspektivu i sudbinu u jeziku.

Prema tome, svaki ozbiljniji pokušaj predviđanja u vezi sa posmatranom rečeničnom konstrukcijom — morao bi uzeti u obzir širi repertoar pojava od onih koje su razmatrane u ovom mom radu kao i radovima drugih autora koji dotiču ovu temu, — i to — za svaki jezik posebno.

Naravno, sudbina kretanja i zbivanja u jezicima, uključujući i njihovu standardizovanu verziju, nije određena samo svojstvima tih jezika nego i nekim *izvanjezičkim* okolnostima koje nisu konstantne a, obično, ni predvidive, pa je utoliko, uopšte uzevši, i mogućnost predviđanja u jeziku unaprijed ograničena.

Ksenija Milošević

Sarajevo

⁴⁸ Upor.: M. Ivić, *Kategorija „man“-Sätze . . .*; S. I. Sjatkovskij, *Neopredelenno-ličnye predloženiya . . .*

⁴⁹ *Dubinskom hijerarhizacijom aktanata* smatram takvo njihovo rangiranje koje se vrši i manifestuje pomoću sintaksičke strukture, tj. izborom određenog rečeničnog modela. *Površinska hijerarhizacija* bi u tom slučaju bila ona koja se vrši suprasegmentnim (imaterijalnim, kompozicionim) sintaksičkim sredstvima — redom riječi i intonacionim pokazateljima.

Zusammenfassung

Ksenija Milošević

EIN NICHTGRAMMATISCHES SATZMODELL IN DER
SERBOKROATISCHEN SPRACHE

In dieser Arbeit wird die Satzkonstruktion des Typs *kupa se djecu* betrachtet. Wenn auch in der serbokroatischen Sprache gegenwärtig, zwar nicht als allgemeine Eigenschaft und nicht in gleichem Maße in dem ganzen Raum, in dem sie auftritt, ist sie von der grammatischen Norm nicht erfaßt.

Ziel der Betrachtung ist es, folgendes zu ermitteln;

- 1) In welchem Maße befriedigt das vorhandene — normativ akzeptierte — satzparadigmatische Inventar der serbokroatischen Sprache funktionell das Bedürfnis, dem dieses Modell dienen kann, d.h. wie sehr benötigt die serbokroatische Sprache solch eine syntaktische Konstruktion bzw. ist sie für sie unabdingbar?
- 2) Ist die betrachtete Konstruktion in der serbokroatischen Sprache von selbst oder auf eine andere Weise entstanden?

Nach der Analyse der Möglichkeiten des satzparadigmatischen Inventars der serbokroatischen Sprache, das zu der Darstellung der semantischen Struktur, ausgedrückt durch das Modell $V_{3,sg,n} + se + O_4$, dient, wird in dieser Arbeit festgestellt:

1) Jedem der beiden Satzmodelle, die in der serbokroatischen Sprache *vorzugsweise* der Darstellung jenes Sinnes dienen, dem auch das Modell $V_{3,sg,n} + se + O_4$ (ein passivischer Satz mit dem Partizip Passiv und ein passivischer Satz mit der reflexiven Komponente) untergeordnet ist, sind in der Anwendung zur Wiedergabe dieses Sinnes gewisse *Grenzen* gesetzt. Auf diese Weise tritt ein gewisser, und zwar ziemlich enger Raum auf, in dem die *Unzulänglichkeit* der passivischen Satzformen bei der Ausübung dieser Funktion zum Ausdruck kommt, d.h. ein Raum, der irgendeiner neuen grammatischen Lösung den Weg bahnen kann.

Gleichzeitig wird auch auf *andere sprachliche Lösungen* zur Darstellung desselben Sinnes hingewiesen, und ebenso auch auf die Rolle des (engeren und weiteren) Kontextes bei der Beseitigung der Homonymie in der reflexiven Konstruktion. Daraus geht hervor, daß die Grenzen, die für die Anwendung zweier Modelle eines passivischen Satzes gelten, nicht unbedingt das Bedürfnis nach einer neuen grammatischen Lösung mit sich bringen.

2) In Anbetracht dessen, daß die in der Arbeit dargestellten Voraussetzungen des grammatischen Systems zu einer eventuellen Entstehung dieser Konstruktion durch die natürliche Entwicklung *eines* grammatischen Systems

in den meisten slawischen Sprachen vorhanden sind, diese Konstruktion aber nur in einigen von diesen aufgetreten ist, wird aufgrund ihrer geographischen Ausbreitung (die westlichen Randgebiete des slawischen Sprachraumes), die These aufgestellt, daß für ihre Entstehung im allgemeinen und besonders in der serbokroatischen Sprache der Kontakt mit einer Fremdsprache von ausschlaggebender Bedeutung gewesen ist.